

Hämäläisten laulu – puheen melodinen jaksottaminen

Intonaationtutkimusta 50-vuotiaassa
Suomen kielen nauhoitearkistossa

EEVA YLI-LUUKKO

1 Vain täysin luonteva puhe tuottaa aidon intonaation

Murreaineistojen litteraatioissa on prosodisista ilmiöistä merkitty perinteisesti vain tauotus ja toisinaan lausepaino. Prosodian merkitystä on kuitenkin alettu yhä laajemmin ymmärtää erityisesti vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Suomen kielen nauhoitearkiston toimintaan on kuulunut myös äänitteiden litterointi. Nauhoitearkistossa prosodiaa on lähestytty hitaasti ja ajateltu, että siitä on saatava riittävästi tietoa ennen kuin sitä ruvetaan merkitsemään litteraatioihin. Samalla on etsitty yksinkertaista tapaa saada prosodia esille. Siitä syystä on litterointityön ohessa tehty foneettista tutkimusta, mistä esimerkkinä tarkastelen tässä kirjoituksessa yhtä hämäläismurteiden intonaation tunnusomaista piirrettä.¹

Murreaineistojen pitkissä monologeissa esiintyy jäsentävää prosodiaa. Läntisissä hämäläismurteissa murteelle tunnusomainen sävelkuvio jäsentää puhetta. Sävelkuvio voi toteutua joko yksinkertaisena tai monikerroksisena ja kattaa eri mittaisia kokonaisuuksia. Tämän katsauksen ääniesimerkit ovat Tammelan murretta puhuvulta naiselta, jonka sävelkuviot ovat murteelle tyyppillisiä, mutta sävelkorkeuden vaihteluväli tavannaista suurempi. Selvitän aluksi käyttämäni termistöä:

Prosodia on yleistermi sellaisille puheen ominaisuuksille kuin intonaatio, painotus, rytmi, puhenopeuden vaihtelu jne. Vaikka puheen tonaalisia, dynaamisia tai temporaalisia piirteitä voidaan akustisesti tutkia erillisinä, ihmisen kuulohavainto ei pysty niitä täysin erottamaan toisistaan.

Intonaatio on puheen kuultu sävelkulku. Intonaatiolla on erilaisia tehtäviä; se voi olla ilmaisevaa tai jäsentävää. Intonaatio voi jaksotella puhetta hierarkkisesti momentasoihiin jaksoihin.

Laaja intonaatiojako vastaa suurin piirtein kirjoitetun kielen virkettä. Se on sisällöllinen kokonaisuus, jolla on prosodinen koherenssi ja tavallisesti selvät rajat.

1. Tämä kirjoitus pohjautuu Suomen kielen nauhoitearkiston 50-vuotisjuhlaseminaarissa 17.4.2009 pidettyyn esitelmään.

Suppea intonaatiojako vastaa suurin piirtein kirjoitetun kielen lausetta. Se on rytmisesti hahmottuva sisällöllinen kokonaisuus.

Prosodinen sana on pienin tonaalinen kokonaisuus. Tavallisesti siihen kuuluu yksi painollinen sana ja mahdollisesti siihen liittyviä painottomia sanoja.

Painotus ja jaksottelu muodostavat yhdessä puhetta jäsentävän prosodisen hahmon.

Lausepaino nostaa ympäristöstään esiin sen sanan tai fraasin, jota tähdennetään.

Sanapaino on potentiaalinen painollisuus sanan tietyllä tavulla.

Pertti Virtaranta on korostanut primäärimateriaalin merkitystä kielentutkimukselle ja todennut, että yhtenäinen luonteva puhe on välttämätöntä syntaksin ja intonaation tutkimukselle.² Vähän aikaisemmin oli Aarni Penttilä tehnyt intonaationtutkimuksia Tyrvään murteesta ja havainnut, että vain täysin vapautuneessa puhetilanteessa voidaan tallettaa aitoa intonaatiota: ”[Tyrvään murteen] intonaatio on jäsentävää lausekorostusta, jota esiintyy yhdenjaksoisessa puheessa (myös lyhyissä vastauksissa, jotka voidaan käsittää kysymyksen jatkoksi). Edellytyksenä tuntuu olevan sen vuoksi, että puhe on sujuvaa ja luontevaa, milteipä eloisaa, sanottava ikään kuin mielen täyttävää.” (Penttilä 1958: 6.)

Fonetiikan tutkimus on yleensä pohjautunut laboratorioaineistoon eli varta vasten tuotettuihin koelauseisiin. Sillä tavoin saadaan luotettavaa tietoa äännepiirteistä ja paljolti myös prosodiasta, erityisesti painotuksesta (suomen kielestä viimeksi Ylitalo 2009). Hyvä näyttelijä voi tuottaa haluttuja lauseita aidonkuuloisella tunneilmaisella (esim. Oulun MediaTeam Emotional Speech Corpus, ks. Suomi, Toivanen & Ylitalo 2008: 131).

Lukupuheen avulla voidaan testata aiemmin tunnettuja asioita ja varmistaa oletuksia. Mutta vain vapautuneessa puhetilanteessa kielenopas tuottaa murteelleen ja idiolektilleen luonteenomaisimpia prosodisia ilmaisuja ja parhaimmillaan monikerroksisesti jäsentyneitä prosodisia rakenteita. Niiden mahdollisia invariansseja voidaan tutkia vain suuresta spontaanin puheen aineistosta.

2 Nauhoitearkiston prosodiantutkimuksesta

Nauhoitearkiston oma intonaationtutkimus sai alkunsa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotuksen) johtajan Tuomo Tuomen vierailusta arkistossa 1980-luvun lopulla. Tuomi kysyi, mihin kysymykseen ääninauhat vastaavat paremmin kuin mikään muu aineisto, ja vastasi itse, että kysymykseen murteiden intonaatiosta. Myös Helsingin yliopiston fonetiikan professori Antti Iivonen oli kiinnostunut murteiden prosodiasta. Nauhoitearkiston kannalta asiaa kiirehti käytännön litterointiongelmia. Litteroijien murreaineistoon tekemät lausepainojen merkinnät oli nimittäin monissa kuuntelukokeissa todettu huomattavasti toisistaan poikkeaviksi (Lehessaari & Yli-Luukko 1999). Minulle tuli mahdollisuus tutkia murteiden prosodiaa litterointityön ohessa. Pe-

2. Suomen kielen nauhoitearkistossa on äänitallenteena Pertti Virtarannan 17.5.1960 pitämä luento kenttätoihin valmistautuville opiskelijoille.

rehdyin Iivosen johdolla aluksi lausepainon ongelmiin (Iivonen & Yli-Luukko 1991). Lausepaino osoittautui moniparametriseksi ilmiöksi, jossa tärkeimpänä tekijänä oli usein sävelhuippu. Sen jälkeen kartoitin sävelkorkeuden vaihtelua suomen murteissa. Ilmeni, että läntisissä hämäläismurteissa puheen sävel kulki keskimäärin selvästi korkeammalla kuin muissa murteissa (Yli-Luukko 1993).

Aluksi oli käytettävä Fonetikan laitoksen akustisen tutkimuksen laitteita ja ohjelmia. Kun Kotuksessa 1999 aloitettiin äänitteiden digitoiminen, saatiin samalla omat välineet myös äänitteiden akustiseen analyysiin. Digitoinnissa käyttämämme ohjelma Sound Forge sisältää fonetiikan tutkimukseenkin soveltuvia työkaluja, mutta verrattomasti monipuolisempi on hollantilaisen Paul Boersman kehittämä Praat, joka sitä paitsi on ilmainen. Se on aluksi hiukan vaikea, mutta siitä on olemassa hyvä suomenkielinen käyttöohje (Lennes 2004). Kaikki tämän kirjoituksen akustiset analyysikuvat on tehty Praat-ohjelmalla ja piirroshahmotelmat on laadittu Praat-kuvien pohjalta.

Oman tutkimuslaitteiston puuttumisen vuoksi oli pitkään turvaututtava etupäässä kuulonvaraiseen kartoitukseen. Silloin kun en voinut tehdä akustisia mittauksia, lasin taukoja. Kävi ilmi, että tauko ei ole riittävä eikä aina edes paras lausemaisien jaksosien rajamerkki. Lauseopin arkiston murreaineisto paljasti, että hämäläismurteissa on lauseita enemmän kuin taukoja ja savolaismurteissa taas taukoja enemmän kuin lauseita (Yli-Luukko 2001b). Hämäläismurteissa siis jokin muu kuin tauko erottelee lauseimaisia jaksoja.

Kuulonvaraisesti löytyikin läntisistä ja eteläisistä hämäläismurteista tunnistettava toistuva sävelkuviio. Kuvio on sama, jota Aarni Penttilä (1958) kuvasi jo puoli vuosisataa sitten. Täydensin Penttilän tutkimusta selvittämällä kuvion funktiota kertomusaineistossa (Yli-Luukko 2001a). Siinä vaiheessa käytin kuviosta sen loppuosan muotoon viittaavaa nimitystä ”L-kuvio”. Nimitys ei ehkä ole paras mahdollinen, sillä kuvio ei aina lopu sävelkorkeuden jyrkkään pudotukseen, niin kuin jäljempänä osoitan.

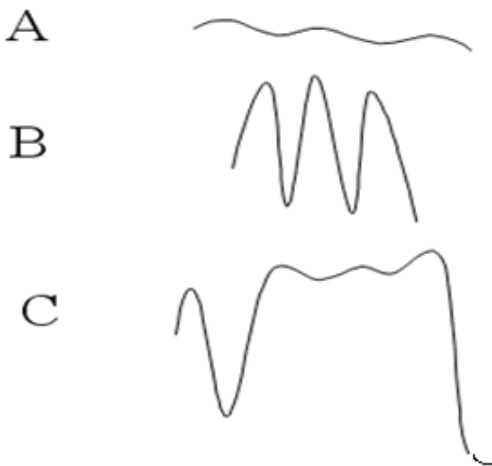
Hämäläismurteisen jaksottelun hierarkkinen luonne houkutteli soveltamaan erilaisia ulkomaisia ja vanhoja suomalaisia jaksottelumalleja. Testasimme erilaisia malleja yhdessä Suomen ruotsalaismurteiden prosodiaa tutkivan Eija Ahon kanssa. Tulimme siihen tulokseen, että puheen jaksottelu toimii ja havaitaan hahmottamalla. Se tarkoittaa, että monet eri tekijät vaikuttavat yhdessä painotuksen ja jaksottelun eri tasoilla. Kuitenkin eri tekijöiden suhteellinen merkitys on erilainen eri tasoilla ja myös eri murteissa (Aho & Yli-Luukko 2005). Tässä kirjoituksessa tarkastelen hämäläistä sävelkuviota intonaatiojaksomallimme kautta. Nyt käytän kuviosta nimitystä ”hämäläisten laulu”.

3 Laulava puhe: hämäläinen sävelkuvio

Puheen sävelkulku kiinnittää huomiota silloin, kun se poikkeaa totutusta. Normaalina suomen yleiskielen sävelkulkuna voidaan pitää Pekka Hirvosen (1970) kuvaamaa, yleistä deklinaatiomallia noudattavaa sävelkuviota (ks. *Fonetiikan perussanasto*): loivaa, hiukan töyssyistä alamäkeä, jossa isoimmat hyppyrit merkitsevät lausepainoa. Suomen yleiskielessä ja useimmiten murteissakin intensiteetti myötäilee sävelkorkeutta. Kun painollisen tavun kohdalla sävelkorkeus ja intensiteetti (samoin kesto) kasvavat, ilmiö

tajutaan dynaamisena, ei melodisena ilmiönä (Lehessaari & Yli-Luukko 1999). Silloin kun intensiteetti ei myötäile sävelkorkeutta, sävel kiinnittää ainakin suomalaisen kuulijan huomiota. Kun sävel viipyy riittävän kauan tietyllä korkeudella, puhe voidaan kuulla laulavana.

Suomen murteiden stereotyyppisiä sävelkulkuja näkyy kuvan 1 esittämissä piirretyissä käyrissä. Savolaismurteissa (käyrä A) deklinaatio on tasaisen loiva ja painohiut matalia. Sellaista on esim. Rautalammin murrenäyte (ks. <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=615>). Eteläpohjalaisissa murteissa (käyrä B) esiintyy toisinaan hyvin pönteä painotusta, joka näkyy jyrkinä huippuina sävelkäyrässä (ks. Peräseinäjoki <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=675>), mutta muuten sävelkulku noudattaa normaalia deklinaatiota. Eteläpohjalaisessa murteessa sävelkorkeus nousee ja laskee tavun sisällä niin lyhyessä ajassa, että laulavaa vaikutelmaa ei synny.

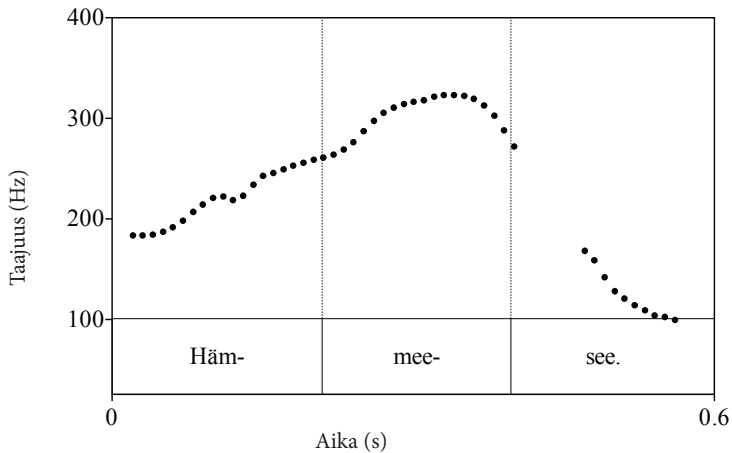
Kuva 1.
Murteiden stereotyyppisiä sävelkäyriä: A savolainen, B eteläpohjalainen, C hämäläinen.

Läntisissä ja eteläisissä hämäläismurteissa tavataan sävelkulkua, joka on normaalille deklinaatiolle vastakkainen. Laskemisen sijasta äänenkorkeus vähä vähältä nousee puhejakson loppua kohti. Kuvion lopussa on useimmiten jyrkkä pudotus, mutta ei aina. Kuvion alussa on usein huomattava notko (käyrä C). Tässä kuviossa on usein myöskin riittävän kauan viipyyviä sävelkorkeuksia, jolloin puhe voidaan kuulla laulumaisena.

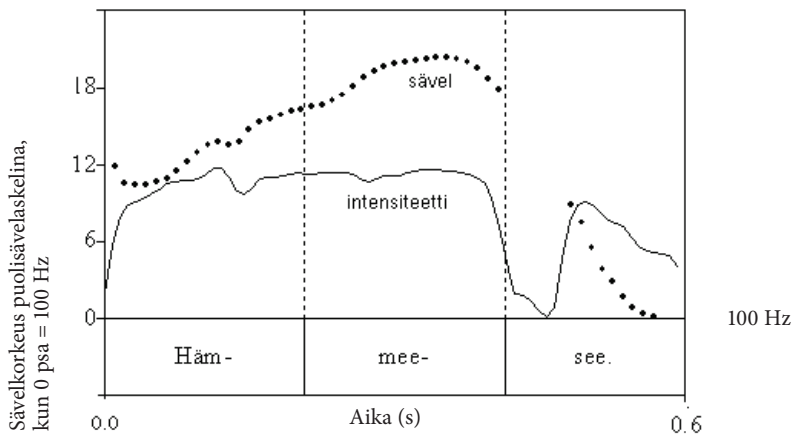
Kuvan 1 kaavamaiset sävelkuviot esittävät asiallisen kerronnan intonaatiota. Sitä vastoin eloisassa tarinankerronnassa saattaa ilmetä suurta sävelkorkeuden vaihtelua murteesta riippumatta.

Yksinkertaisimmillaan hämäläinen sävelkuvio on kuvassa 2 (ks. ääninäyte 1 verkkoliitteessä). Siinä kuvio kattaa yhden kolmitavuisen sanan. Kuvion tunnusomaisimmat piirteet näkyvät sävelkäyrässä, nimittäin vähittäinen nousu ja jyrkkä lasku. Sävelkorkeuden muutokset ovat huomattavia. Kuva 3 osoittaa, että jo kolmitavuisessa sanassa sä-

velkorkeus voi liikkua puolentoista oktaavin³ alueella. Intensiiteetikäyrä ei seuraile sävelkäyrää (kuva 3), vaan pysyy tasaisen korkeana kahden ensimmäisen tavun aikana. Viimeisellä tavulla intensiteetti laskee, mutta ei läheskään niin jyrkästi kuin sävelkorkeus. Hämäläisen sävelkuvion loppuosa on yleensäkin selvästi kuultavissa juuri sen vuoksi, että sen aikana intensiteetti pysyy kohtalaisen korkealla. Jos intensiteetti putoaisi yhtä jyrkästi kuin perustaajuus, sävelkorkeuden lasku kuultaisiin vain äänen nopeana hiljenemisenä.

Kuva 2. Hämäläinen sävelkuvio yksinkertaisimmillaan. Pystyakselilla on perustaajuus hertseinä ja vaaka-akselilla kesto sekunteina.

Kuva 3. Edellä esitetty sävelkäyrä puolisävelaskelissa sadasta hertsistä ylöspäin (pisteviiva) ja samanaikainen intensiteetikäyrä (ehyt viiva). Sävelkorkeus ei seuraa intensiteettiä.

3. Oktaavi on sävelkorkeuden intervalli, joka vastaa taajuuden kaksinkertaistumista. Oktaavi jaetaan kahteentoista puolisävelaskeleeseen.

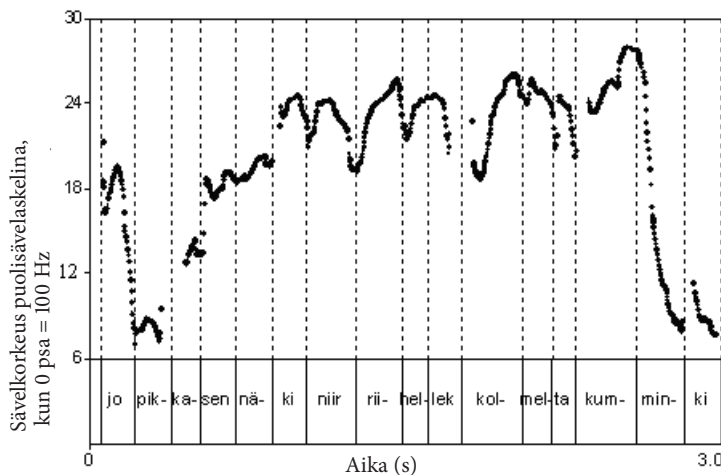
Hämäläinen sävelkuvio voi toteutua lyhyissä ja pitkissä jaksoissa. Kuvassa 4 (ks. ääninäyte 2 verkkoliitteessä) on hämäläisen naispuhujan laaja intonaatiojako *jo pikkasen näki niir riihellek kolmelta kumminki*. Jakso on katkelma haastattelusta, jossa puhutaan riihenpuunnista. Seuraava litterointi osoittaa, että tarkasteltava laaja intonaatiojako erottuu ympäristöstään itsenäisenä kokonaisuutena, vaikka se ei olekaan kieliopillisesti täydellinen virke. Taukojen kestot on merkitty sulkeisiin. [H = haastattelija; I = informantti]:

(1)

H: No mää olej jossaim päin kuullu että siellä riihellä oltiin aina aamusta aikasi.

I: No se täyty ollas siinä jo kun (0,1) seittemään kumminki jo ku- kuuteen seittemään niin täyty melkeen ollak kaikki ta- (0,8) tapettu jo. (0,9) Että sit taas muihin töihim pääsi. (0,6) Se täyty sillä lailla oli jo. (1,0) Se oli ajjois taas tehtävä. (1,8) Jo pikkasen näki niir riihellek kolmelta kumminki. (3,2) Kyä se semmosta ennen oli.

Kuvan 4 intonaatiojako nousee ensimmäisen tavun aikana 3 puolisävelaskelta ja putoaa sitten jyrkästi lähes oktaavin verran. Alun pudotuksen jälkeen seuraa vähittäinen kumpuileva nousu, joka jatkuu aina toiseksi viimeisen tavun alkuun asti. Toiseksi viimeisen tavun aikana sävelkorkeus putoaa jyrkästi, noin 20 puolisävelaskelta. Viimeisen tavun sävelkorkeus on vokaalin kohdalla lähes tasainen. Kuvion loppu on tunnusomaisesti L:n muotoinen.

Kuva 4.

Naispuhujan laaja intonaatiojako *Jo pikkasen näki niir riihellek kolmelta kumminki*. Sävelkorkeus on pystyakselilla puolisävelaskelina, aika vaaka-akselilla sekunteina. Katkoviivat leikkaavat käyrää tavunrajoilla.

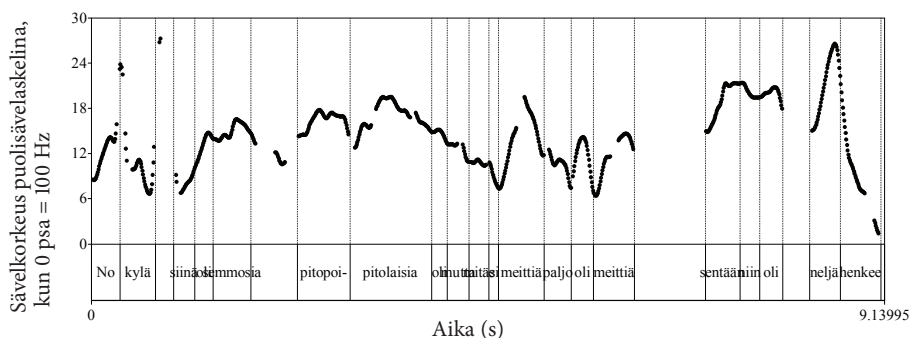
Kuvan 4 esittämän intonaatiojakson tulkitsen laajaksi sillä perusteella, että sitä kattaa selvä intonaatiokuvio ja sen molemmiin puoliin on pitkätkö tauko. Lisäksi se on sisällöllinen kokonaisuus.

Hämäläinen sävelkuvio voi kattaa laajankin prosodisen kokonaisuuden. Kuvassa 5 on kielenoppaan hiukan epäröivä mutta silti sävelkuvioltaan yhtenäinen vastaus haastattelijan kysymykseen. Katkelma on litteroituna perinteisellä litterointitavalla näin:

(2)

H: No olikos sitä teitillä suuri väki siellä kotonanne?
 I: No kyllä, siinä oli semmosia, pitopoi- pitolaisia oli mutta mitäs ei meittä paljo oli meittä, sentään niin oli, neljä henkee.

Perinteisen litterointitavan ongelmana on se, että pilkut ja pisteet merkitään taukojen ja vain taukojen kohdalle. Kuitenkaan tauko ei ole aina jaksottelun kannalta relevantissa paikassa.

Kuva 5.

Laajaa intonaatiojaksoa kattaa globaali sävelkuvio. Pystyakselilla on sävelkorkeus puolissävelaskelina sadasta hertsistä ylöspäin. Katkoviivat leikkaavat käyrää sananrajoilla.

Kuvan 5 (ks. ääninäyte 3 verkkoliitteessä) esittämä vastauspuheenvuoro jaksottuu sävelkulun perusteella seuraaviin lausemisiin jaksoihin:

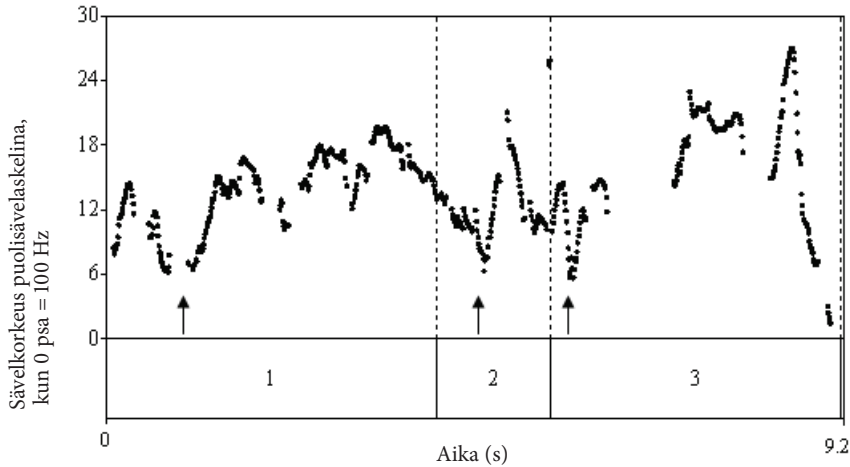
1.	No kyllä (0,1) siinä oli semmosia (0,5) pitopoi- pitolaisia oli	4,2
2.	mutta mitäs ei meittä paljo	1,4
3.	oli meittä (0,8) sentään niin oli (0,3) neljä henkee.	3,7

Asetelma 1.

Intonaatiojaksoja.

Kunkin jakson perässä on sen kesto sekunteina. Taukojen kesto on sulkeissa. Jaksojen painollisimmat sanat on lihavoitu. Nämä kolme lausemaista alajaksoa eivät erotu toisistaan tauoilla. Tauot ovat alajaksojen keskellä. Seuraavaksi käsitellen sitä, ovatko nämä alajaksot suppeita vai laajoja intonaatiojaksoja.

Kuvassa 6 on saman vastauspuheenvuoron sävelkäyrä ilman sananrajoja. Kolme lausemaista alajaksoa on erotettu pystyviivoin. Käyrän alapuolella nuolet osoittavat tunnusomaisia laaksonpohjia alajaksojen alkupuolella. Ääninäytettä kuunneltaessa juuri jyrkän laskun ja sitä seuraavan nousun muodostama sävelkuvio osoittaa selvästi uuden intonaatiojakson alkamisen. Mutta rajat eivät ole sävelkorkeuden alimmilla kohdilla vaan ennen niitä.

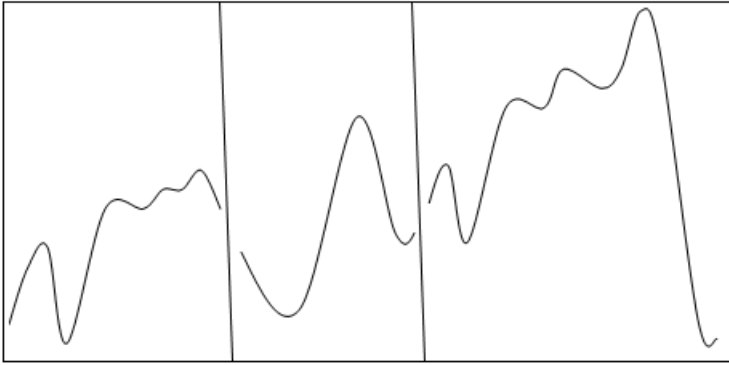

Kuva 6.

Hämäläinen sävelkuvio toistuu pienin muunnelmin. Nuoli osoittaa laaksokohdan kunkin intonaatiojakson alkupuolella. Pystyakselilla on sävelkorkeus puolisävelaskelina.

Kuvassa 7 on kuvan 6 sävelkäyrä karkeistettuna piirroksena. Piirros havainnollistaa sitä, kuinka hämäläinen sävelkuvio kertaantuu laajassa intonaatiojaksossa ja sen osissa. Laajimmassa kokonaisuudessa on siis matalahko alku, vuorenhuippu, laakso, vähitellen ylenevä vuorijono ja lopulta jyrkkä pudotus ja matala alatasanne. Alakokonaisuuksissa mahdollisen alkukukkulan jälkeen seuraa laakso ja vähitellen nouseva korkeampi vuori sekä lopussa mahdollisesti jyrkkä pudotus. Jakson sävelhuippu sijaitsee aina sen loppupuolella.

Kuvissa 5–7 näkyvien lausemaisten alajaksojen rajoilla ei ole taukoja. Jaksot sinänsä on helppo tunnistaa sävelkuvion muodon avulla, mutta jaksojen rajat eivät aina löydy pelkästään akustisin perustein. Sanotun sisältö ja kielipiilliset seikat ratkaisevat rajakohdan silloin, kun jaksojen välissä ei ole taukoa eikä sävelkäyrässä selvää muutosta, eikä myöskään aaltomuodossa tyypillistä vaimenemisen ja uudelleen kasvamisen kuviota (Aho & Yli-Luukko 2005: 207).

Kuva 7.

Piirroshahmotelma kuvan 6 laajasta intonaatiojaksosta ja sen alajaksoista. Perusmuotona on kohoava vuorijono.

Esimerkiksi kuvan 6 ensimmäisen ja toisen alajakson rajalla ei ole mitään akustista rajamerkkiä. Sävelkuviot liukuvat toisiinsa. Rajan määrää kielioppi: *No kyllä siinä oli semmosia pitopoi- pitolaisia oli // mutta mitäs ei meittä paljo* – –. Kuvan 6 toisen ja kolmannen alajakson rajalla ei myöskään ole taukoa, mutta sillä kohtaa sävelkäyrässä on selvä käänne: – – *mutta mitäs ei meittä paljo // oli meittä sentään niin oli neljä henkee*. Tässä tapauksessa rajakohta määräytyy sävelkäyrän ja kieliopin perusteella.

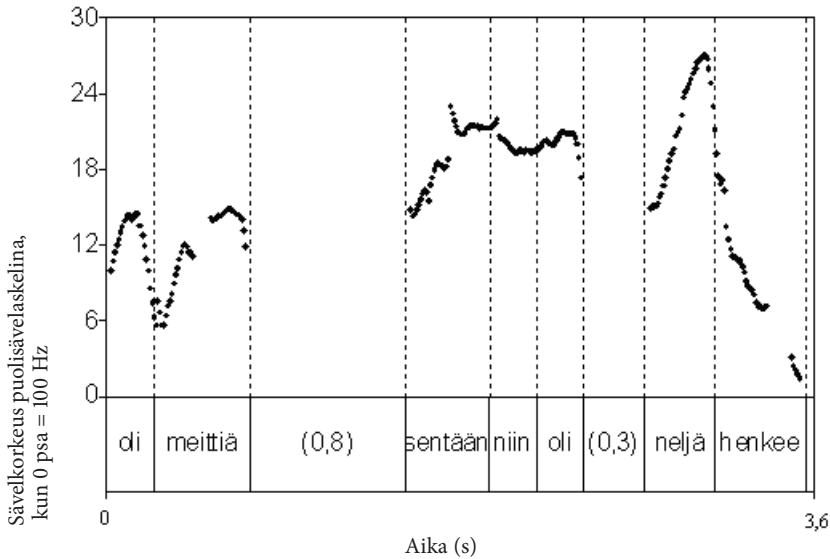
Ovatko kuvien 5–7 laajan intonaatiojaksos kolme lausemaista alajaksoa suppeita intonaatiojaksoja? Pidämme suppean intonaatiojaksos keskeisenä kriteerinä rytmistä hahmottamista (Aho ja Yli-Luukko 2005: 207). Rytmisen hahmottaminen on vaikeaa, jos hahmotettava kuvio venyy paljon yli kahden sekunnin. Tässä tapauksessa vain keskimäinen alajakso *mutta mitäs ei meittä paljo* (1,4 sekuntia) mahtuisi suppean intonaatiojaksos rajoihin. Keskimäisen alajakson sävelhuippu tukee ehkä pikemmin vahvaa kontrastiivista painotusta kuin melodian osaa: ”– – *pitolaisia oli // mutta – ei meittä paljo*”. Lisäksi keskimäinen alajakso on sisällöllisesti epäitsenäisempi kuin kaksi muuta.

Olemme Eija Ahon kanssa päätyneet siihen, että laajassa intonaatiojaksossa voi olla alajaksoina laajoja intonaatiojaksoja. Sellaisia prosodisia rakenteita olemme löytäneet varsinkin kertomuksista. Kuvien 5–7 esittämä ylemmän kerroksen laaja intonaatiojakso sisältää kaksi alemman kerroksen laajaa intonaatiojaksoa (jaksot 1 ja 3 kuvassa 6). Kaikkia näitä kattaa tyypillinen hämäläinen sävelkuvio. Keskellä on intonaatiojakso, jonka luokittelisin suppeaksi.

4 Tauko ja jaksonraja

Vaikka taukoja ei hämäläispuheessa aina esiinny edes laajojen intonaatiojaksosjen rajoilla, niitä voi joskus olla keskellä lausemaista kokonaisuutta. Kokonaisuus ei kuitenkaan rikkoudu, kun sitä kattaa tunnusomainen sävelkuvio: kuvio voi näet ulottua tau-

kojenkin yli. Kuvassa 8 on edellä (kuvassa 5) esitetyn laajan intonaatiojakson viimeinen alajakso (jakso 3). Kuvio on tyypillinen. Alussa on nousu ja lasku, sitten nousu uudelleen ja korkea polveileva ylätasanko, lopussa korkein huippu ja sen jälkeen hyvin jyrkkä ja selvästi kuuluva pudotus (tässä esimerkissä noin kaksi oktaavia). Kuuntelija voi havaita (ks. ääninäyte 3 verkkoliitteessä), että kuvio hahmottuu tyypillisenä kuulutuna melodiana samoin kuin tyypillisenä akustisena käyränäkin siitä huolimatta, että tauot katkaisevat sen.

Kuva 8.
Sävelkuvio ulottuu taukojenkin yli.

Lähemmin tarkasteltuna kuvan 8 puhejakso sisältää kolme tonaalisesti ja rytmisesti hahmottuvaa alajaksoa. Tauot sisältyvät näihin alajaksoihin, mutta ovat niiden rajalla. Rytmien perusteella nämä jaksot ovat suppeita intonaatiojaksoja.

	Suppea intonaatiojakso	kesto
1.	<i>oli meittä</i> (0,8)	1,3
2.	<i>sentään niin oli</i> (0,3)	1,2
3.	<i>neljä henkee.</i>	1,0

Asetelma 2.
Suppeita intonaatiojaksoja.

Kahdessa ensimmäisessä jaksossa *oli meittä* ja *sentään niin oli* ei kuulu minkäänlaista painollista ydintä. Sen sijaan viimeinen jakso *neljä henkee* on kokonaan painollinen. Tässä on kyseessä laajan intonaatiojakson fokus. Se ei kata vain yksittäistä tavua tai sanaa, vaan fraasin, jossa koko vastauspuheenvuoro tiivistyy. Murreaineistoissa on ta-

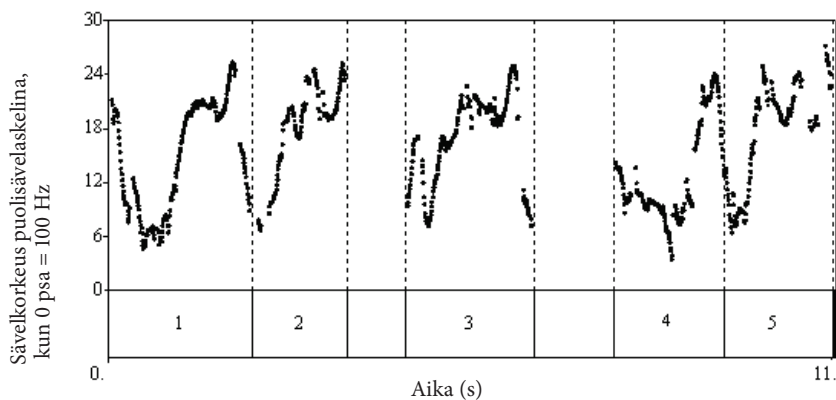
vallista, että laajan intonaatiojakson painollisinta alajaksoa edeltää painoton alajakso (Aho & Yli-Luukko 2005: 211). Ylemmän tason jakson prominenssisuhteet voivat kumota alemman tason jaksojen prominenssisuhteita.

Joskus laaja intonaatiojakso loppuu korkeaan säveleen. Kuvassa 9 on katkelma (ks. ääninäyte 4 verkkoliitteessä), joka on litteroitu seuraavalla tavalla:

	Suppea intonaatiojakso	kesto
1.	<i>Niij ja kain niitä tonne Hämmeellinnaankiv viätiin</i>	2,2
2.	<i>kaik ku se Hämmee Härkätie o↑.</i>	1,5
	(tauko)	0,9
3.	<i>Juu ku valla jalkasin niitä viätii</i>	2,0
	(tauko)	1,2
4.	<i>härkiä ja elukoita sin niin</i>	1,7
5.	<i>se sai Härkätien nimekseen si↑.</i>	1,7

Asetelma 3.
Intonaatiojaksoja.

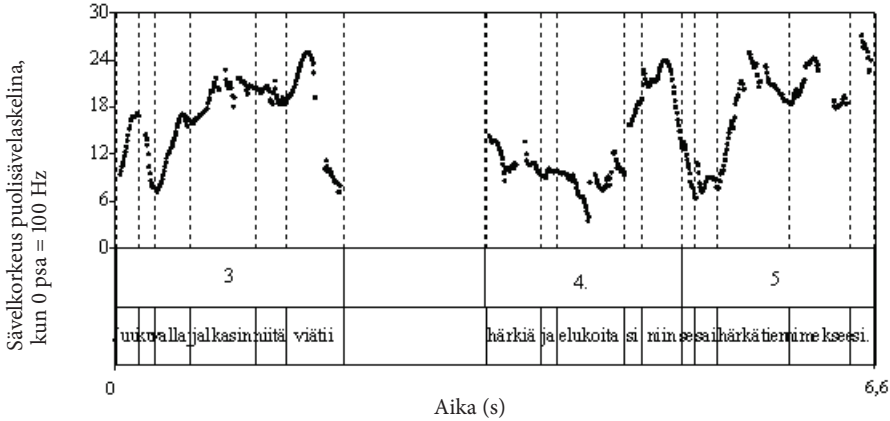
Litteroinnissa on suppeat intonaatiojaksot merkitty numeroilla 1–5 ja niitä rytmisesti vastaavat tauot on jätetty numeroimatta. Katkelma jaksottuu prosodisesti sillä tavalla, että jaksot 1–2 muodostavat yhden laajan intonaatiojakson, ja toisen laajan intonaatiojakson muodostavat jaksot 3–5. Kumpikin laaja intonaatiojakso loppuu korkeaan säveleen, joka litteroinnissa on merkitty ylöspäin osoittavalla nuolella.

Kuva 9.
Intonaatiojaksoja.

Näissä korkealoppuisissa jaksoissa ei ole kysymys mistään jatkuvuuden intonaatiosta, ei vastausta odottavasta eikä muusta. Lopun korkea sävel antaa vain pontta toteamukselle, että ”näin asia on”.

Kuvassa 10 näkyy kuvan 9 intonaatiojaksoista jaksot 3–5, jotka muodostavat yhdessä virkemäisen laajan intonaatiojakson *Juu ku valla jalkasin niitä viätii härkiä ja elukoita sin niin se sai Härkätien nimekseen si*. Tässä kertoja tuottaa ensin loppuun viedyllä sävelkuviolla laajan intonaatiojakson *Juu ku valla jalkasin niitä viätii*. Mutta jatkaakin tauon jälkeen ikään kuin kesken jäänyttä lausetta *härkiä ja elukoita – –*.

Kuva 10.

Laaja intonaatiojakso (jakso 3) loppuu, mutta kertoja täydentääkin jaksota ja lopettaa sitten korkeaan säveleeseen.

Kuvien 9 ja 10 esimerkkien perusteella ei voida ajatella, että painollisin kohta on vain jakson lopun sävelkorkeuden huipulla – – $o\uparrow$ tai – – $si\uparrow$, vaan painotus koskee koko laajaa intonaatiojaksoa, jolle sävelhuippu antaa erityisen ponnin.

5 Lopuksi

Niin kuin puhe jäsentyy kuulijan tajunnassa prosodian avulla, samoin puheen litteraatio voisi olla havainnollisempi, jos siinä näkyisi jaksottelu ja painotus. Kirjoituksen seassa olevat merkinnät haittaavat luettavuutta. Yksinkertaisinta olisi kirjoittaa puhetta kuin runoa siten, että suppea intonaatiojakso muodostaisi oman rivinsä, ja laajaa intonaatiojaksoa seuraisi tyhjä rivi. Toinen tapa olisi merkitä yhdellä tai kahdella vinoviivalla jaksonraja ja sen vahvuus. Painolliset jaksot voitaisiin lihavoida.

Jaksottelussa olisi otettava huomioon muutkin kriteerit kuin tauotus. Suurillakaan jaksonrajoilla ei ole aina taukoa, ja joskus tauko merkitsee muuta kuin jaksonrajaa. Sävelkuvio on usein se prosodinainen keino, jolla yhteenkuuluvat asiat pidetään yhdessä. Joskus sävelkulun aikaansaama jakson koherenssi on selvempi kuin jakson raja, mikä tuottaa ongelmia rajojen merkinnässä äänitiedostoihin.

Läntisissä hämäläismurteissa sävelkuvio voi jäsentää puhetta monikerroksisesti. Koska sävelkorkeus vähä vähältä nousee, puhujalla on varaa tuottaa pitkiäkin jaksota

ilman pelkoa äänen muuttumisesta narinaksi. Loppuhuippu – pudotuksen kanssa tai ilman sitä – osoittaa, että sanottava on sanottu.

Lähteet

- AHO, EIJA – YLI-LUUKKO, EEVA 2005: Intonaatiojaksosta. – *Virittäjä* 109 s. 201–220.
- Fonetiikan perussanasto = IIVONEN, ANTTI – HORPPILA, MARI – HEIKKINEN, MIIKA – RISSANEN, OLLI 2000: *Fonetiikan perussanasto*. Verkkoersion toimittanut Esa-Pekka Keskitalo. Helsinki: Helsingin yliopiston fonetiikan laitos. – <http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi/foneterm/>. (19.3.2010)
- HIRVONEN, PEKKA 1970: *Finnish and English communicative intonation*. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 8. Turku: Turun yliopisto.
- IIVONEN, ANTTI – YLI-LUUKKO, EEVA 1991: Sentence accentuation in Finnish dialects. – Risto Aulanko & Matti Leiwo (toim.), *Studies in logopedics and phonetics* 2 s. 33–56. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja sarja B. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LEHESSAARI, ANNA-LIISA – YLI-LUUKKO, EEVA 1999: *Lausepainotutkimuksen foneettisia perusteita ja validiteettikysymyksiä*. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen monisteita 20. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LENNES, MIETTA 2004: *Praat-opas*. – <http://www.helsinki.fi/puhetieteet/atk/praat/praat.html>. (19.3.2010)
- PENTTILÄ, AARNI 1958: Intonaatiotutkimuksia. – *Virittäjä* 62 s. 1–18.
- Peräseinäjoki. Painotus. – <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=675>. (19.3.2010)
- Praat. – <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>. (19.3.2010)
- Rautalammin murre. – <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=615>. (19.3.2010)
- SUOMI KARI – TOIVANEN JUHANI – YLITALO RIIKKA 2008: *Finnish sound structure. Phonetics, phonology, phonotactics and prosody*. Studia Humaniora Ouluensia 9. Oulu: Oulu University Press. – <http://herkules oulu.fi/isbn9789514289842/isbn9789514289842.pdf>. (19.3.2010)
- YLI-LUUKKO, EEVA 1993: Perussäveljakauma suomen murteissa. – Antti Iivonen & Risto Aulanko (toim.), *Fonetiikan päivät — Helsinki 1992. Papers from the 17th meeting of Finnish phoneticians* s. 209–219. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 36. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2001a: Yläsatakuntalainen intonaatiokuvaio. – *Virittäjä* 105 s. 2–21
- 2001b: Hämmästä taukoilua (Abstract), 21. Fonetiikan päivät. Turku 4.–5.1.2001 s. 19 – 28. Turku: Turun yliopisto.
- YLITALO, RIIKKA 2009: The realisation of prominence in three varieties of standard spoken Finnish. <http://herkules oulu.fi/isbn9789514291142/isbn9789514291142.pdf>. (19.3.2010)

Äänitteet

- SKNA 289: 1 Pertti Virtarannan 17.5.1960 pitämä luento kenttätöihin valmistautuville opiskelijoille
- SKNA 3668: 1 Naispuhujia Tammelasta.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Kuparitie 12 F 84

00440 Helsinki

etunimi.sukunimi@netsonic.fi